

ПІД ЗНАКОМ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

УДК 37.091.4 Сковорода

Г. С. Сковорода і українська освіта: вчора, сьогодні, завтра

Іван Прокопенко,
доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України, ректор,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

*«Учитель — не вчитель, а тільки слуга природи...»
(Г. С. Сковорода «Буквар миру»)*

За словом про вчителя у кожного із нас проступає образ любимої вчительки чи вчителя — розумних, терплячих і неповторних, які заклали у наші серця найважливіше: уміння любити, уміння дружити, слідувати божим заповідям, обрати вірний життєвий шлях, вміти бути чесними і вдячними.

Ми, як учні, не задумувалися над тим, хто і що зробило наших учителів такими мудрими, такими чуйними і такими терплячими.

А насправді, у кожного із них були свої молоді і старі вчителі, і обрали вони свою професію під впливом авторитету багатьох своїх наставників — неперевершених практиків і осяяних мудрістю великих теоретиків.

В даний час, роздумуючи і практично вирішуючи долю молодої України, ми все частіше задумуємося над станом і перспективами розвитку освіти — не нової, не старої, а воістину української, яка має давню історію і традиції, яка плоть від плоті є змістовною ознакою, або характеристикою неповторності і самобутності нашого народу, яка, врешті-решт,

дивує світ видатними досягненнями українців — учених, митців, поетів, спортсменів, інженерів, аграріїв, лікарів, представників усіх, без винятку, професій, прекрасною і талановитою молоддю — студентами і школярами, подвигами вояків, які відстоюють і гинуть за рідну землю і народ.

Переходячи від емоцій до констатації фактів, ми все це оформляємо в закони, тобто не тільки констатуємо, але й імплементуємо і саму народну мудрість, і встановлені норми поведінки, особливо в даний час і на даному етапі розвитку України — час викликів і загроз, що його супроводжують, визначення нової стратегії освіти і виховання як запоруки формування основ майбутнього розвитку держави в цілому [1]. Щоб не збочитись, ми повинні йти услід не за «модними прикладами і теоріями», а спиратися на основоположні, науково обґрунтовані принципи і закономірності, свій історичний досвід і традиції, за якими буде розвиватися суспільство і його освіта і виховання.

Слідуючи саме такому концептуальному підходу ми ще раз наголошуємо, що

така чутлива і вразлива частина загальнолюдських відносин як освіта в Україні є основоположною функцією держави, яка наповнює змістом інші її функції. Її стан, визначення коефіцієнту її корисної дії (якість і ефективність) залежать від повноти втілення у життя трьох першочергових завдань: формування громадянина, формування патріота, формування професіонала. І тільки при достатньо високому рівні реалізації зазначених завдань освіта і виховання забезпечують загальнодержавні потреби і інтереси, які співпадають з інтересами кожного громадянина. За цих умов реальними, а не придуманими орієнтирами «педагогічної дії» — освіти і виховання в Україні стають громадянське, патріотичне і професійне виховання.

Застерігаючи любителів ставити на перший план «чуже», забуваючи «своє», ми наголошуємо на визнанні пріоритету свого, суто українського, бо навіть, якщо це роблять «думаючі педагоги», освіта, як і любов, завжди конкретна, в ній втілюються такі ж конкретні дії. Українська категорія «освіта» і, наприклад, російська категорія «образование» мають різне тлумачення. Перша від світла, що осяє, друга від образу, згідно з яким формується особистість [2].

Виховання у сучасних умовах в Україні буде достатнім, якщо спирається на основоположні загальнолюдські і загальнопедагогічні принципи, даровані Богом і розроблені нашими видатними просвітителами: природовідповідності, гуманізму, дитиноцентризму, усвідомленої відповідальності за свою поведінку, вдячності, мультикультурності та інші. Водночас освіта і виховання (в реальній дійсності це єдиний, глибокоінтегрований процес) стають по-справжньому дієвими і ефективними і не оцінюються модними рейтингами, а опираються на притаманні потребам українського суспільства принципи і методи. Серед них ми в першу чергу наголошуємо на потребі бережного використання і формування історичної (без викривлень) пам'яті, міжпоколінної толерантності, авторитету і власного прикладу вчителя.

Ми виходимо із того, що ці і багато інших вихідних положень, які широко використовуються на сучасному етапі модернізації освіти і виховання, давно і не менш успішно використовувалися нашими вітчизняними видатними педагогами.

Переслідуючи, наприклад, мету виховання у сучасній молоді рис добродійності і доброчесності, потрібно мати на увазі, що ефективними засобами є своєчасне «щеплення» до цього на етапах дошкільної і початкової освіти і послідовне врахування історико-ретроспективних процесів формування таких якостей. Самостійно задуматися вихованцям над таким прикладом: чому у селах Полтавщини, Слобожанщини та й інших регіонів України ще зовсім недавно оселі не зачинялися на замок, а взяти без дозволу чуже — був великий сором і громадський осуд. Безцінний досвід «старих педагогів» свідчить, що саме тут і в цій справі внесок батьків і учителя був визначальним.

Формування компетентностей школяра, вписаних у нормативних документах про сучасну освіту, не викликають зауважень, але без констатації компетентностей учителя і батьків, які залишаються, як і раніше, основними дійовими особами (суб'єктами) освітньо-виховного процесу у реалізації цих документів, їх застосування не досягне мети, а спроби відмовитися від професійної підготовки вчителя або вихователя дошкільного закладу просто-напросто, окрім породження кризи і шкоди, нічого не принесуть. Так би хотілося, щоб суспільство своєчасно відхилило подібне і не сумісне з розбудовою щасливої України. Саме тут для розквіту української освіти і виховання і попередження суб'єктивізму у цій важливій справі ми зобов'язані запозичити і використати теоретичні розробки, педагогічні погляди і досвід видатних вітчизняних просвітителів і педагогів.

Українцям, особливо нам — науковцям і педагогам сквородинівського університету (ім'я Г. С. Сквороди ми з гордістю носимо майже сто років, а за 215 років

від дня заснування університет не зраджував своєму основному покликанню: озброїти своїх вихованців особливим мистецтвом — умінням навчати і виховувати інших і самому усе життя навчатися) сам Бог дарував сквородинівську спадщину і сквородинівську традицію.

Г. С. Сковорода — не просто видатний син українського народу і автор численних праць, присвячених філософії і філософії освіти зокрема, теорії навчання і виховання, поет і байкар, а в цілому — мудрець і великий педагог. Він маг і пророк. Його спадщину знають, глибоко вивчають, наслідують і пропагують в усьому світі. Науковці нашого університету на початок двохтисячних років нарахували понад десять тисяч робіт, присвячених творчості Г. С. Сковороди [3].

Організація Об'єднаних Націй його ім'я занесла до переліку найвидатніших мислителів людства і затвердила програму вшанування пам'яті Григорія Савича з нагоди 300-річчя від дня його народження, що припадає на 2022 рік.

Він знаний філософ і літератор. В історії вітчизняної педагогічної думки його творчість посідає особливе місце, а авторитет цієї видатної особистості і видатного педагога — безмежний.

Твори Г. С. Сковороди — трактати, притчі, діалоги, байки, пісні, безцінну епістолярну спадщину науковці і його шанувальники розглядають під різним кутом: філософи — як оригінальну світо- і людиноглядну філософію; економісти і державотворці — як теорію розбудови виробництва і державного устрою; літератори — як неперевершену поетичну і в цілому літературну спадщину, богослови — як неповторне дослідження Біблії. Для нас, освітян, його творчість — безцінний скарб педагогічної думки, багатогранне і фундаментальне дослідження різних аспектів теорії і практики навчання і виховання, якості освіти, формування широкого спектру компетентностей школярів і студентів.

Кожен, хто вперше занурився у глибину теоретичної спадщини і той, хто ви-

тратив багато часу і сил на її дослідження (серед цих я називаю ім'я великого сквородинівця, вічно живого професора-філолога нашого університету Л. В. Ушкалова), не перестає дивуватися як творчості, так і особистості Г. С. Сковороди.

Г. С. Сковорода народився 5 грудня (н. с.) 1722 року на Полтавщині в селі Чорнухи, в той час підпорядкованому полковому місту Лубни, а на початку XX сторіччя віднесеному до Лохвицького повіту. Нині це районний центр Чорнухинського району, прекрасного і багатого талантами як і вся Полтавщина, і освяченого іменем Г. С. Сковороди. Козак за походженням, він змалку проявив неабиякий талант до навчання, музики і співу, а протягом усього свого життя стверджував себе як науковець і педагог. Помер 11 листопада (н. с.) 1794 року в останньому життєвому притулку, який надали господарка Паніванівки В. Я. Каразіна (мати В. Н. Каразіна) та її другий чоловік А. І. Ковалівський. Нині це село Сквородинівка Золочівського району Харківської області. Саме тут, в Україні, Григорій Савич заповідав його поховати.

З 1734 року навчається у Києво-Могилянській академії. З 1742 по 1744 роки — талановитий співак придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни, із дозволу якої повертається до Академії для продовження навчання. У 23 роки у складі посольської місії від'їздить до Угорщини як знавець «чужих» мов і відомий музикант і співак. Під час перебування за кордоном протягом п'яти років мав змогу відвідати багато країн, познайомитися з відомими вченими, отримати додаткові знання в університетах, зокрема Гальському університеті, університетах Словаччини, Чехії, Австрії [4]. За час навчання в Академії оволодів латинською, грецькою, німецькою, польською, древньослов'янською та древньоєврейською мовами. Перебуваючи за кордоном до цього переліку додав угорську, словацьку, чеську, французьку, італійську. Здається це не повний перелік мов, які він опанував. Цей період, на жаль, недостатньо досліджений і ми звер-

таємося до дослідників і шанувальників Г. С. Сковороди, особливо молодих, так як у свій час це зробив молодий Л. В. Ушкалов, продовжити пошуки і дослідження самостійно та з його шанувальниками за кордоном.

Робить честь владі, шанувальникам і дослідникам сквородинівської спадщини в Угорщині те, що там функціонує музей і споруджено пам'ятник Григорію Савичу.

Як педагог, свою викладацьку діяльність розпочав у Переяславському колеґіумі. Там же на Переяславщині шість років був учителем і вихователем Василя Томари, який став видатним дипломатом і державним діячем у Російській імперії.

З 1759 року життя і діяльність Г. С. Сковороди пов'язані із Слобожанщиною. Тут з перервами з 1759 по 1769 рік він був викладачем Харківського колеґіуму та додаткових класів (фактично окремого світського навчального закладу), створених за його ініціативи, підтриманої першим губернатором Слобідсько-Української губернії О. Є. Щербініним. У додаткових класах вперше в Україні була започаткована світська професійна освіта за напрямками: інженерія, землеробство, геодезія, будівництво, архітектура, фортифікація, художнє мистецтво, поезія, мови. Саме для цих студентів він підготував і читав курс: «Вхідні двері до доброго християнського життя. Для благородних юнаків Слобожанщини» [4, с. 213–230]. Цей заклад проіснував до відкриття першого в Україні Харківського університету (1804 р.).

Життєвий шлях Г. С. Сковороди досліджувався багатьма авторами, але першу наукову біографію, безпосередньо після його смерті, підготував один із його улюблених учнів у Харківському колеґіумі, видатний державний діяч того часу, поет і освітянин Михайло Іванович Ковалінський [4, с. 1343–1375].

Сучасники, які знали Григорія Савича особисто, залишили характеристики, які висвітлюють його «творчу лабораторію». Одягався просто, але пристойно, виділявся «поміркованістю» у їжі. Для сну

виділяв не більше чотирьох годин на добу. Вставав із зорею і здійснював прогулянки пішки на чистому повітрі. Відрізнявся веселим норовом, легкий, бадьорий, стриманий, ціломудрий, усім задоволений, добрий і уважний співрозмовник, здатний з усього робити повчальні висновки. Понад усе цінував дружбу. Обирав друзів «по серцю». Був набожним без марновірства, проявляв ученість без позування, ввічливість без ознак лестоців. Уже у цей період був схильний до самотності як умови особистої наукової свободи. «О свободо! О науко!» — стало майже провідним принципом його поведінки і творчості. Його освіченість більшість людей захоплювала, а деяких дратувала. Цих останніх Григорій Савич цурався. Називав їх світом заздрисників, лихоїмців, віровідступників. Від цього світу він тікав і не випадково заповів для себе епітафію на могилі: «Світ ловив мене, але не піймав!».

Багато хто із його сучасників, зокрема харківський губернатор, пропонували йому «достойну должность». У цих випадках він виказував таку думку: «Світ — це великий театр. Бог кожному людину наділив природною їй роллю. Ви вибрали свою роль. Я задоволений своєю. А щоб прославити себе грою, потрібно обирати її по-сродності».

Шедагогічна спадщина Г. С. Сковороди глибоконаукова і така, що легко піддається засвоєнню і використанню. Вона охоплює значну кількість робіт у його творчій спадщині. Наприклад, у згаданій невеликій за обсягом праці «Вхідні двері...». Це насправді підготований ним лекційний курс, який він особисто і читав.

Готуючи своїх студентів — учнів додаткових класів до професійного оволодіння складними і невідомими до цього часу професіями, він акцентував їх увагу на тому, що навчання (наука) справа не проста і важка, але поскільки ця справа обрана добровільно і «по-сродності», вона потрібна і приносить насолоду, то перестає бути важкою. Для підкріплення авторитету сказаного цитував Епікура: «Усе

потрібне — не важке. Важке — не потрібне». Тут же як мудрий педагог заохочував студентів оволодіти грецькою мовою, щоб самим читати твори «старих учителів».

Шодолання труднощів веде до справжнього щасливого життя. Далі аргументовано роз'яснюючи, що щастя ні від небес, ні від землі не залежить, робив висновок, що його (щастя) не слід шукати в Америці, чи на Канарських островах. Щастя, як найважливіша із потреб, дається даром скрізь і завжди. Не золота і здоров'я бажав своїм учням Сократ, а саме щастя. Категорія щастя у творах Г. Сковороди проходить «червоною ниткою». Хто знає, може і ми, послідовники його вчення, у недалекому майбутньому запишемо у новій редакції Конституції України статтю: «Громадяни України мають право на щастя». Одночасно наголошуємо, що нова, тобто високоякісна школа в Україні обов'язково відбудеться, але вагомніше і більш якісно, спираючись на плечі розробленого до нас. І тим швидше, як швидко ми оточимо ореолом уваги скромного, працюючого і терплячого учителя. І взагалі науковцям-лінгвістам не завадило б в українському правописі іменник «Учитель» завжди писати з великої літери.

До послуг педагогів, окрім Г. С. Сковороди із його педагогічними поглядами, доробки багатьох поколінь вітчизняних теоретиків і практиків. Завдячуючи академікам М. Д. Ярмаченку, І. А. Зязюну українська школа має щасливу можливість послугуватися науковими доробками теоретиків і практиків, об'єднаних Національною академією педагогічних наук України — вищою науковою організацією на царині з педагогіки і психології. Завдання полягає лише в тому, щоб усе, що розроблено і обґрунтовано академічною наукою, оперативного втілювалося у практику. З допомогою МОН України, органів управління освітою в регіонах потрібно забезпечувати широкий і вільний доступ до безцінного скарбу, напрацьованого Академією. Сайти академічних інститутів необхідно мати у кожній школі. Також доступним має стати і все нею надруковане. Г. С. Сковорода осві-

ту називав наукою. Такою вона і повинна бути в Україні.

Світське навчання, на думку Г. С. Сковороди, потребує сприйняття світу як єдності: видимої (твориво) і невидимої (Бог) натур. Ця невидима натура, за його висловом, пронизує і тримає усе твориво. Скрізь і завжди була, є і буде. Ми, наприклад, бачимо людське тіло, але розуму, що пронизує і тримає його, не видно. Колись давно Бога називали Всесвітом, або Вищим Розумом. У християн він мав багато значень: Господь, Отець, Розум, Істина. Г. С. Сковорода два останніх визначення виділяв у першу чергу. Люди, розмірковує Григорій Савич, іноді помиляються, плутають видиму і невидиму природу, але це так же помилково, як сприйняття «кімнатного слуги за самого господаря». В усі часи люди вірили, що є якась таємнича сила, що скрізь і всім володіє. Так народилася Віра, а невидима натура — Дух тримає у русі весь Світ. Розум, що дав нам як джерело всяку мудрість і мистецтва, потрібні для життя. Всякий народ, і ми не виключення, завдячує Розуму за те, що він дав нам найвищу премудрість, яка є природним його образом і печаттю. Вона перевершує всякі інші природні духи, або уявлення.

Щя вічна Божа Премудрість, наголошував Г. С. Сковорода, в усіх віках і народах ані на мить не змовкає, вона є не що інше, як повсюдного Божого ества невидиме лице й живе слово, що таємно лунає в душі кожного із нас. Шкода, що ми не хочемо дослухатися до її порад, — хто через брак слуху, а хто через нашу нещасну впертість, що походить від кепського виховання. Хочеться вірити, що це не стосується українського вчителя.

Дослухалися до цього вічного голосу ті премудрі люди, яких древні юдеї назвали пророками. Ця воля — початок і кінець пророцьких книг, у яких все написано від Неї, через Неї і задля Неї. Тож якщо сучасний учитель позбавлений можливості бути обізнаним з цими надбаннями, то бодай, щоб не червоніти перед сучасним учнем-вундеркіндом, зобов'язаний знати

основні підвалини сквородинівської педагогіки та читати Біблію.

Привертаючи до цього увагу своїх учнів, Григорій Савич відмічав, що Божа Премудрість, ніби видимий і тлінний чоловік, промовляє до нас всіх людським голосом.

Коментуючи десять Заповідей Божих, він пропонує учням ступені оволодіння кращими рисами вихованої молодої людини, яка під впливом усвідомлення їх стає здатною до справжньої доброчесності, добродійності, любові і вдячності.

Так це було давно, але і сьогодні є надто актуальне для формування компетенцій освіченого українця.

Не менш важливими ці погляди є для забезпечення компетенцій виховного характеру, пов'язаних із формуванням громадянина і патріота.

На нашу думку, Учитель легко переконається, що кожний твір, або «сила» у байці Г. С. Сквороди несуть велике навчально-виховне навантаження. Для прикладу пошлемося на теоретичні і практичні визначення, приведені у притчі «Вдячний Еродій» [4, с. 893–919].

Уже в посвяті до цієї роботи Григорій Савич наголошував: «... ти Батько й сам виховуєш своїх пташенят. А я — твій друг, що приніс оцю плетеницю (мова йде саме про притчу «Вдячний Еродій», подаровану своєму приятелю С. Н. Дятлову). У ній ти знайдеш для молодого ума твоїх пташенят проскурку із такого ось хліба: «Хліб, що серце людині зміцнює». Посій у них і зернятко оце: живе в нас щось прекрасне, чудесне, дивовижне і преславне, що мусять з'явитись, як тільки настане його час. Бог — серце Всесвіту, а наше серце — це наш Господь і Дух». Якщо батькам вдасться виплекати отаке серце, то вони, за Сквородою, стануть батьками вдруге, тобто по-справжньому, а їх діти будуть правдивими, доброчесними і самодостатніми.

У десяти компетенціях учня, які ретельно виписані у Концепції нової школи [5], не вистачає наголосу на формуванні вдячності як передумови багатьох якостей вихованої людини.

У цій роботі Г. С. Скворода допускається багатьох символів. У цій роботі образ Еродія (Гайстер, Черногуз) не випадковий. Він сам глибоко симпатизував цьому птахові. По-друге, Еродій — птах особливий. Він ніколи не залишає своїх батьків і демонструє поведінку безмежної вдячності. Завдяки своїй природній вдячності, прозорливості та любові до людей, цей птах у богословському розумінні став святим і недоторканим. Він приносить щастя і навіть дітей. Тому його не можна ображати, з нього слід брати приклад добродійності. В реальному житті Григорій Савич наставляв своїх учнів на потребі проектувати своє життя на благодійні вчинки. Ця частина його «педагогічних технологій» знайшла відгук у розробці теорій і методик суб'єктно-суб'єктних відносин між учителем і учнем. Сама ж ефективність і якість навчання і виховання, на його переконання, повинна проявлятися у наступних позитивних вчинках учня. Це дуже по-сучасному: якість освітньо-виховної роботи оцінюється не балами сертифікатів і не терміном навчання, а позитивними вчинками вихованців. Ілюстрацією високої ефективності його методик є те, що всі, без винятку, його учні демонстрували високий рівень освіченості і вихованості та досягли успіхів у своєму особистому житті.

Він пропагував ідею цілісності і індивідуальності у навчально-виховному процесі. І тоді, коли батьки, наприклад, з метою збереження здоров'я дитини обмежують її у виборі окремих предметів, переконував і батьків, і учнів працювати ефективно, системно і даремно себе не напружувати.

Так було із його улюбленим учнем Михайлом Ковалинським, батьки якого не радили додатково вивчати грецьку мову і літературу. Григорій Савич переконав і Михайла, і батьків у потребі вивчення «греки», бо якщо не оволодієш нею, то втрадиш «старих друзів»: книги і великий пласт древньогрецької культури.

А щоб оволодіти багатьма мовами, а це норма, і не зашкодити здоров'ю, потріб-

но дотримуватися помірності, так само як і у їжі: усе відразу не з'їси і не проковтнеш, не пережувавши. Тож, говорив він, вивчайте багато мов — древніх і сучасних, досконало оволодійте декількома і, для успіху, дотримуйтеся правила: працювати помірно, але щоденно, тобто системно. Його власний приклад свідчить про високу ефективність такого педагогічного підходу і таких педагогічних технологій.

Дві перші із десяти компетенцій учнів, виділених у концепції нової школи, є саме компетенціями мовними. Це вірно подвійно, бо достатнє володіння мовами — запорука високої якості освіти і виховання і послідовного і вільного входження України в Європу. В їх практичній реалізації, без сумніву, знайдеться місце і педагогічним настановам педагога Г. С. Сковороди.

У роботах Григорія Савича багато уваги приділено завжди актуальному, а іноді болючому питанню рівноваги між школою і батьками. Сам він схилився до думки, що у вихованні перевага повинна надаватися батькам. Він сформулював основоположні обов'язки батьків: добре народити і добре виховати. Той батько, який не виконав жодної із цих двох заповідей, на його думку, не батько дитині, а винуватець її вічної погибелі, а той, хто добре народив та не виховав, є лише напівбатьком. Так само як і мати, яка народила, а не дала дитині молока, є матір'ю тільки наполовину. Ганьбою для батька є ситуація, коли його обов'язки виконують випадкові люди. Така поведінка батьків не може бути виправданою, наприклад, браком часу. Соціологічні дослідження свідчать, що в Україні час, витрачений батьками на спілкування і виховання власних дітей, вимірюється хвилинами. У новій школі слід враховувати «старі поради» і більше уваги приділяти об'єднанню зусиль школи і батьків, зокрема батьківському вихованню. Тут проглядаються інтереси не тільки окремих батьків і окремих дітей, а суспільства в цілому. Діяльність батьківських рад потребує закріплення окремим законом, а не обмежуватися згадкою в Законі про освіту. Вони повинні

стати інституцією, що контролює якість освіти (до речі, інституцією, яка не потребує витрат державних коштів) і інтегрує зусилля батьків і школи, спрямовані на поліпшення виховання дітей і забезпечення входження їх у світ — самостійне доросле життя.

У якісному вихованні Григорій Савич значне місце відводить «діатрибі», тобто дозвіллю як продовженню виховання у інших формах. Забави, на його думку, — це ліки й оживлення серця. Безцінним для удосконалення системи навчання і виховання є висновок про його (виховання) основи, якими є:

- 1) добре народити;
- 2) зберегти дитині здоров'я;
- 3) навчити вдячності.

Ці настанови однаково цінні для батька, для тих, хто готує (навчає) вчителя і для суспільства в цілому. Без цього нам не подолати кризову ситуацію, коли смертність в Україні у двічі перевищує народжуваність.

Система професійної підготовки вчителя ХХІ століття потребує додаткової уваги і підтримки. Той, хто продукує вчителя без достатнього оволодіння мистецтвом якісно навчити і виховати, без вільного володіння багатьма мовами, без умінь організувати дозвілля (ігри, мистецтво, спорт) пускає у світ напіввчителя.

Ми повертаємо увагу сучасної «молодої влади», особливо тих, хто безпосередньо опікується освітою і вихованням, не шукати зарубіжні рецепти, а приділити увагу імплементації надбань вітчизняних наукових педагогічних шкіл, зокрема роздумів неперевершеного Г. С. Сковороди, і не забувати про наш найголовніший обов'язок: вести сучасне молоде покоління дорогою щастя, миру, доброчинності.

Г. С. Сковорода притчу «Убогий Жайворонок» [4, с. 920–940], подарованій своєму приятелю — нащадку козацької старшини у місті Куп'янську, назвав повчанням.

Розвиваючи риси вихованої людини, Григорій Савич акцентує увагу на формуванні доброчинності і в котрий раз по-

вертається до «батьківської волі» — батьківського виховання. Ще змалечку добрий батько наставляє дитину людським і біблейським істинам: «Що не поклав, не руш!», а «Що Бог дав, тягни у свій гаманець». Народна мудрість, на його думку, найкращий учитель і школа, ліпша за всі школи. Народ, який загубив народну мудрість, все одно, що загубив добру славу — ось це вже біда.

Повернення до витоків школи, заснованої на втіленні у навчально-виховний процес народної мудрості, залишається не тільки привабливим, але й актуальним і тепер, коли ми дбаємо про нову школу.

Виступаючи проти викривлень у справі виховання, Г. С. Сковорода застерігав проти поширеної в той час думки, що вихованість — привілей лиш тих, хто має добру славу у світі і належить до кола знаменитих людей. Не той правий, хто по суті правий, а той, хто хоч і не правий по суті, та вміє здаватися правим і саму лиш мошкару правоти має, легко лицемірячи й ідучи по стежинці приповідки: «Кінці у воду». Це суперечило його поглядам, але дійсність жорстоко стверджувала, що тільки той щасливий, хто не правий по совісті, та правий за папірцем.

Г справжнє багатство, а це актуально і в наш час, це значить «клопіт», а клопіт — це праця і тільки вона є законною основою справжнього добра. Це свідчення обізнаності Г. С. Сковороди з передовими науковими теоріями, зокрема засновника економічної теорії Адама Сміта, який довів, що саме праця — джерело всякого багатства.

Роздумуючи про шляхи до справжнього щастя і справжнього добра, він наголошував на необхідності вчитися на помилках попередників, добре їх знати, щоб не повторювати самому. «Вчися з чужої біди, щоб не попасти у біду самому». Повчання, в першу чергу, розраховані на батьків. «Сину, коли ти будеш мудрий, тоді чужа біда навчить, а от зухвалий і безсердечний син вчиться на помилках власних. А це гірко. Сину, нехай болить тобі біда ближнього! А хто любить власну біду

й не заслуговує на чужу, той сам заслуговує на неї».

Великий потенціал виховання Григорій Савич вбачав у читанні. Своїх учнів він схиляв до читання багатьох книг, одночасно застерігав від бездумного читання. Таке читання не додає мудрості. Читай краще і спостерігай за світом і людьми, читай вдумливо, а не безтямно.

Щоб бути вільним, не лінуйся працювати на себе, для своєї користі й добувати потрібне. Коли не станеш рабом собі самому, тоді змушений будеш стати рабом інших. Уникаючи клопоту легкого, потрапиш у тяжкий і стократний. Не той бідний, хто не має, а той, хто ходить по вуха в багатстві та не прикладає до цього серця. Це риса «убогих духом». Немає більшої біди, як бідність у багатстві, і немає нічого кращого, як багатство в бідності. Коли ж ти весь світ здобув і ще хочеш, то тоді ти в багатстві хворієш на бідність у полум'ї своїх невгамовних бажань. Коли ж ти нічого не маєш, крім потрібного тобі, ти справжній праведник, що живе вірою своєю, бо така бідність перевершує багатство, бо бідність, що знайшла потрібне і зневажає зайве, — це справжнє багатство.

В сучасних умовах, коли суспільство розшаровується на невелику частку багатих і велику частку бідних, у школі, заснованій на компетентнісному, діяльнісному підході, важко сформувані такі риси вихованої особистості без сквородинівських повчань і застережень. І в цьому він наш сучасник і порадник.

Доброчестя, дружба — супровідні орієнтири при формуванні людини з чистим і добрим серцем. Це шлях, який дає змогу подолати розбрат, створити суспільство добродійців, тобто людей не заздрисних і миролюбивих. Мир у домі, мир у душі і серці — найкраща нагорода тим, хто повсякденно, дома і в школі, формує людину сучасної і майбутньої України.

Окремий і важливий пласт сквородіади складають його листи, особливо листи до своїх учнів. Вони — зразок індивідуального підходу у навчанні

і вихованні, а по сучасному — вираз ефективного дистанційного навчання [4, с. 1000–1327]. Його поради не тільки корисні, а й здоров'язберігаючі. Їх і сьогодні слід використовувати.

Немає години, — писав він, — не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але повсякчас вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестане вчитись.

Хто по-справжньому що-небудь любить, той, доки улюблений предмет із ним, не відчуває від нього особливої втіхи, але як тільки цього предмета не стане, він уже переживає найжорсткіші любовні муки. Коли не люблять всією душею корисних наук, то весь труд буде марним. Любов, при бездіяльності, досліджує і розмірковує, і що більше відходить від занять, то сильніше прагне до них.

Учням перед канікулами, щоб вони не скучали, він рекомендував «декілька благочестивих грецьких повчань»:

1. Найкращий путівник у старості — це мудрість.

2. Священна любов до чесноти.

3. Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом.

4. Прекрасне — важке.

5. Короткий шлях до зла.

6. Благочестю властиво шанувати Бога і любити ближнього.

7. Будь задоволений тим, що маєш.

8. Бог допомагає краще зростати в чесноті.

9. Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворнішим буде навчання.

Г. С. Сковорода широко використовував листи-відповіді учнів для зворотнього зв'язку і контролю за процесом навчання і виховання. Звичайно, що тепер, в умовах високого рівня комп'ютеризації, витрачати час на листи може і немає потреби, але залишається і конче потрібно щоденно, системно в онлайн режимі більше спілкуватися, коригувати процес навчання і виховання. Від цього обидва суб'єкти освітнього процесу отримують і користь, і насолоду.

Що можна додати до цих вибіркових сквородинівських сентенцій? На наш погляд, тільки одне — сучасній українській школі потрібен учитель, дуже схожий на Г. С. Сковороду. Учитель «по-сродності», учитель щасливий, який відтворює щасливих учнів, учитель, який для того, щоб рухати прогрес, — із великим спектром наукових і освітніх компетенцій, який не цурається «старого», учитель-лідер, для якого основним мотивом діяльності є віддане служіння людям.

Спасибі тобі, Григорію Савичу, за те, що тобі були вдячні твої учні, а багатству твоїх педагогічних поглядів вдячні ми — твої послідовники і шанувальники.

Література

1. Закон України «Про освіту» 2145-VIII від 05.09.2017; поточна редакція від 09.08.2019 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Сергеева Т. В. Сучасні виклики української освіти // Новий Колегіум. 2019. № 3. С. 26 — 31.

3. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода : семінарій. Харків : Майдан, 2004. 876 с.

4. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.

5. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України ; Концепція нової української школи (ухвалена рішенням Колегії МОН 27.10.2016). Режим доступу : mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczya.pdf.

22.10.2019